ELEKTRON PORTFOLIO VA REFLEKSIV KUNDALIK ORQALI AKADEMIK LITSEY O‘QUVCHILARINING MUSTAQIL ISHLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Artikov Farxod Sayfiddinovich
O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Zamonaviy elektron ta’lim muhiti akademik litsey o‘quvchilarining o‘quv faoliyatini tashkil etish, kuzatish va baholashda yangi imkoniyatlar ochmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida (2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637) ta’lim oluvchining uzluksiz bilim olishi, o‘z ustida mustaqil ishlashi va ta’lim natijalari uchun mas’uliyatni his qilishi masalalariga alohida e’tibor qaratiladi. Akademik litsey o‘rta maxsus ta’lim muassasasi sifatida 10-11-sinf, ya’ni 15-18 yoshli o‘quvchilar bilan ishlaydi va uning o‘quv rejasida mustaqil ta’lim soatlari alohida ajratilgan. Ushbu soatlarni mazmunan to‘ldirish hamda ularning natijasini ko‘rinadigan holga keltirish bugungi ta’lim metodikasining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Amaliyotda mustaqil ish ko‘pincha faqat yakuniy test yoki bir martalik nazorat ishi orqali baholanadi. Bunday yondashuv o‘quvchi topshiriqqa qancha vaqt sarflaganini, qanday manbalardan foydalanganini, qaysi bosqichda qiynalganini va o‘z xatosini qanday tuzatganini ko‘rsatmaydi. Natijada baho o‘quv jarayonining faqat oxirgi nuqtasini qayd etadi, o‘quvchi esa o‘z rivojlanishini ko‘ra olmaydi: u nimani o‘rganganini emas, balki necha ball to‘plaganini eslab qoladi. Mustaqil ishning ichki mantig‘i, ya’ni izlanish, tahlil qilish va o‘z-o‘zini tuzatish jarayoni baholashdan tashqarida qolib ketadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, elektron ta’lim muhitida o‘quvchining mustaqil faoliyatini bir butun jarayon sifatida hujjatlashtirish va unga o‘z o‘sishini ko‘rsata olish zarurati tobora kuchaymoqda. Elektron portfolio va refleksiv kundalik aynan shu vazifani bajaradi: ular mustaqil ishni bir martalik natijadan uzluksiz, ko‘rinadigan va boshqariladigan jarayonga aylantiradi. Bundan tashqari, XXI asr ko‘nikmalari (4C) — tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik — aynan shunday uzoq muddatli, o‘z faoliyatini tahlil qilishga asoslangan ish shakllarida samarali shakllanadi.

Tadqiqotning asosiy g‘oyasi mustaqil ishlash kompetensiyasini elektron portfolio va refleksiv kundalikning uzviy birligi asosida rivojlantirishdan iborat. Portfolio o‘quvchi faoliyatining moddiy natijasini, ya’ni bajarilgan ishlarni to‘playdi, refleksiv kundalik esa shu natija ortidagi fikrlash jarayonini yozib boradi. Biri “nima qilindi?” degan savolga javob bersa, ikkinchisi “qanday va nima uchun shunday qilindi?” degan savolni yoritadi. Faqat shu ikki vosita birgalikda qo‘llanilgandagina portfolio o‘quvchi uchun ma’noli pedagogik vositaga aylanadi.

Elektron portfolio — bu o‘quvchining ma’lum davr mobaynidagi o‘quv yutuqlari, ishlari va o‘z-o‘zini baholash materiallarining maqsadli tanlangan raqamli to‘plamidir. Pedagogik adabiyotlarda uning bir necha turi ajratib ko‘rsatiladi. To‘plovchi, ya’ni ish portfoliosi joriy topshiriqlar, qoralamalar va oraliq variantlarni saqlaydi; taqdimot portfoliosi eng yaxshi ishlarni tanlab, ularni ommaga ko‘rsatishga mo‘ljallanadi; baholovchi portfolio muayyan mezonlar bo‘yicha o‘zlashtirish darajasini tasdiqlovchi dalillarni jamlaydi; rivojlanish portfoliosi esa o‘quvchining dastlabki holatidan hozirgi darajasigacha bo‘lgan o‘sish dinamikasini ko‘rsatadi. Akademik litsey sharoitida ko‘pincha rivojlanish va baholovchi portfolio uyg‘unlashtirilgan aralash shakl qulay hisoblanadi.

Portfolio tarkibi o‘quvchi bilan oldindan kelishib olinishi lozim. Unga bajarilgan mustaqil ishlar va ularning qoralamalari, individual hamda guruhli loyihalar, esse va konspektlar, o‘qituvchining yozma izohlari, o‘z-o‘zini baholash varaqalari, olimpiada, to‘garak va onlayn kurslardan olingan sertifikatlar, shuningdek o‘quvchining chorak yoki semestr uchun qo‘ygan maqsad va rejalari kiritiladi. Har bir material sanasi bilan joylashtiriladi, chunki aynan sana keyinchalik o‘sish dinamikasini aniq ko‘rish imkonini beradi.

Portfolioni yuritish izchil bosqichlarda amalga oshiriladi. Avvalo, maqsad qo‘yish bosqichi keladi: o‘quvchi o‘qituvchi bilan birgalikda chorak davomida qanday natijaga erishmoqchi ekanini aniq yozadi, masalan, “matematikadan mustaqil masala yechish tezligi va aniqligini oshirish” yoki “ingliz tilidagi ilmiy-ommabop matn konspektini mustaqil tayyorlashni o‘rganish”. Ikkinchidan, material to‘plash bosqichida barcha bajarilgan ishlar muntazam ravishda, tartibli raqamli jildga joylashtiriladi va bu jarayon chorak oxirida emas, balki har hafta davom ettiriladi.

Uchinchidan, saralash va tanlash bosqichi boshlanadi: o‘quvchi to‘plangan materiallardan maqsadga eng mos va o‘z o‘sishini yaqqol ko‘rsatuvchi ishlarni ajratib oladi, bu esa unda tanqidiy baholash va tanlovni asoslash ko‘nikmasini rivojlantiradi. To‘rtinchidan, refleksiv izoh yozish bosqichida har bir tanlangan ishga qisqa sharh yoziladi: nima uchun aynan shu ish tanlandi, unda qanday qiyinchilik yuzaga keldi va qanday yechim topildi. Beshinchidan, taqdimot va himoya bosqichida o‘quvchi portfoliosini sinf oldida yoki elektron formatda taqdim etadi hamda o‘z tanlovini dalillar bilan asoslaydi.

Elektron muhitda portfolio yuritishning bir necha qulay vositasi mavjud. Avvalo, LMS Moodle tarkibidagi portfolio moduli va topshiriq bo‘limi ishlarni fan, mavzu va sana bo‘yicha tartiblash, o‘qituvchi izohini bevosita fayl yoniga yozish imkonini beradi. Ikkinchidan, Google Classroom bilan bog‘langan umumiy jild yoki Google Sites

asosidagi sodda sayt o‘quvchiga portfoliosini vizual tuzilma sifatida shakllantirish va zarur bo‘lganda havola orqali ulashish imkonini yaratadi. Uchinchidan, blog shaklidagi kundalik yozuvlarni xronologik tartibda saqlaydi va o‘quvchining fikri vaqt o‘tishi bilan qanday o‘zgarganini yaqqol ko‘rsatadi. Ushbu vositalar elektron o‘quv-uslubiy majmua (EO‘UM) tarkibiga kiritilsa, mustaqil ta’lim soatlari yagona raqamli tizimda boshqariladi.

Refleksiv kundalik portfolioning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U haftada kamida bir-ikki marta, mustaqil ish yakunlangandan so‘ng yuritiladi va yozuv hajmi katta bo‘lishi shart emas — bu yerda muntazamlik hamda samimiylik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yozuvni yo‘naltirish uchun o‘qituvchi tayanch savollarni taklif etadi: “Bugun nimani o‘rgandim?”, “Qaysi joyda qiynaldim va nima uchun?”, “Qanday usul yordam berdi?”, “Keyingi safar nimani boshqacha qilaman?”. Bu savollar o‘quvchini olingan bahodan emas, balki o‘z harakat usulidan kelib chiqib fikrlashga o‘rgatadi.

Refleksiv kundalikning nazariy asosi B. Zimmermanning o‘zini o‘zi boshqaruvchi o‘qish nazariyasi bilan bevosita bog‘liq. Unda o‘quv faoliyati uch bosqichli yopiq sikl sifatida talqin qilinadi: rejalashtirish, bajarish va o‘z-o‘zini nazorat qilish hamda refleksiya. Amalda ko‘pchilik o‘quvchi faqat ikkinchi bosqichda faoliyat yuritadi, birinchi va uchinchi bosqichlar esa e’tibordan chetda qoladi. Portfolioning maqsad qo‘yish qismi siklning birinchi bosqichini, refleksiv kundalik esa uchinchi bosqichini mustahkamlaydi va shu tariqa o‘quv sikli to‘liq yopiladi.

Ikkinchi muhim nazariy tayanch — D. Schon ilgari surgan “reflektiv amaliyotchi” g‘oyasi bo‘lib, unga ko‘ra kasbiy va shaxsiy o‘sish faoliyat davomida hamda faoliyatdan keyin o‘z harakatlari ustida fikr yuritish orqali yuz beradi. O‘quvchi ham xuddi shu tarzda ish tutadi: u topshiriqni bajarish chog‘ida qaror qabul qiladi, so‘ngra o‘sha qarorning to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanini tahlil qiladi. J. Hattie tadqiqotlarida ko‘rsatilganidek, o‘quvchining o‘z natijasini ko‘ra olishi va sifatli qayta aloqa olishi ta’lim samaradorligiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omillar qatoriga kiradi. Elektron portfolio aynan shunday ko‘rinuvchanlikni ta’minlaydi.

Portfolioni baholash obyektiv bo‘lishi uchun oldindan e’lon qilingan rubrikadan foydalaniladi. Unda odatda beshta mezon qo‘llaniladi: to‘liqlik (kelishilgan barcha materiallar mavjudmi), muntazamlik (ishlar va yozuvlar qanday davriylikda joylashtirilgan), refleksiya chuqurligi (izohlar yuzaki bayonmi yoki sabab-oqibat tahlilimi), o‘sish dinamikasi (dastlabki va keyingi ishlar sifati orasidagi farq) hamda taqdimot sifati (tuzilma, savodxonlik, mantiqiy izchillik). Har bir mezon uchun daraja tavsiflari beriladi va bu o‘quvchiga topshirishdan avval o‘zini o‘zi baholash imkonini yaratadi.

O‘qituvchining roli bu jarayonda nazoratchidan ko‘ra maslahatchi va yo‘naltiruvchiga yaqin. U portfolio talablarini aniq belgilaydi, namunaviy refleksiv izohni ko‘rsatib beradi, o‘quvchi yozuvlariga qisqa va rag‘batlantiruvchi javob qaytaradi. Amaliyotda ikkita tipik xato uchraydi: birinchisi — portfolioni oddiy fayllar to‘plamiga aylantirib yuborish, ya’ni hech qanday tanlovsiz barcha ishni yig‘ib borish; ikkinchisi — refleksiv izohsiz to‘plash, bunda materiallar bor, lekin o‘quvchining o‘z fikri va tahlili yo‘q. Bu xatolarning oldini olish uchun har bir material izoh bilan birga qabul qilinishi qoida sifatida belgilanishi lozim.

Kutilayotgan natijalar quyidagilardan iborat: o‘quvchilarda maqsad qo‘yish, vaqtni rejalashtirish, ishonchli manba tanlash, o‘z xatosini mustaqil aniqlash va tuzatish ko‘nikmalari shakllanadi; mustaqil ta’lim soatlari aniq va o‘lchanadigan natijaga ega bo‘ladi; o‘qituvchi har bir o‘quvchining rivojlanish yo‘lini taxminlar emas, balki dalillar asosida kuzatadi; portfolio esa o‘quvchining oliy ta’limga kirish yoki kasb tanlash bosqichida shaxsiy yutuqlarini ko‘rsatuvchi ishonchli hujjatga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron portfolio va refleksiv kundalik akademik litsey o‘quvchilarining mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositalari hisoblanadi. Ular mustaqil ishni faqat yakuniy test bilan baholashdagi cheklovni bartaraf etadi, o‘quv faoliyatini jarayon sifatida ko‘rsatadi va o‘quvchiga o‘z o‘sishini ko‘rish imkonini beradi. Portfolio turlari, uning tarkibi, yuritish bosqichlari va rubrika asosidagi baholash mezonlari aniq belgilangan taqdirdagina bu vosita kutilgan pedagogik samarani beradi.

Elektron ta’lim muhitida Moodle, Google Classroom va Google Sites kabi vositalar portfolio va refleksiv kundalikni tashkil etishning qulay texnik asosini yaratadi, biroq ularning samarasi texnologiya emas, balki metodik yondashuv bilan belgilanadi. O‘qituvchi refleksiv izohsiz to‘plash va portfolioni fayllar to‘plamiga aylantirib yuborish kabi xatolardan qochib, o‘quvchini muntazam o‘z-o‘zini tahlil qilishga yo‘naltirsa, mustaqil ta’lim soatlari haqiqiy ma’noda o‘z-o‘zini boshqaruvchi o‘quv faoliyatiga aylanadi. Demak, elektron portfolio va refleksiv kundalikni tizimli qo‘llash zamonaviy akademik litsey ta’limi sifatini oshirishning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637. — Toshkent, 2020.
2. Zimmerman B. J., Schunk D. H. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives. — 2nd ed. — Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.

3. Schon D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York: Basic Books, 1983.
4. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009.
5. Bates A. W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. — Vancouver: Tony Bates Associates Ltd, 2019.
6. Azizxodjayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi, 2006.
7. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iste’dod, 2008.